

الگوی فساد ستیزی در حکمرانی اسلامی بر اساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای دام ظلّه

علی محمدی^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف طراحی و تبیین «الگوی فسادستیزی در حکمرانی اسلامی» بر اساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای انجام گرفته است. مسئله اصلی پژوهش، تبیین چیستی و چگونگی مقابله با فساد در نظام اسلامی بر پایه آموزه های قرآن کریم و بازتاب آن در گفتمان و بیانات رهبری جمهوری اسلامی ایران است. این مطالعه با روش کیفی و رویکرد تحلیل مضمون، و به شیوه ای استقرایی-قیاسی انجام شده است. داده های پژوهش شامل مجموعه ای از آیات قرآن مرتبط با مفاهیم عدالت، تقوا، قسط، شفافیت و نهی از منکر، و همچنین بیانات رهبری در اسناد کلیدی نظیر فرمان هشت ماده ای مبارزه با فساد، احکام انتصاب رؤسای قوه قضائیه، و دیدارهای رسمی ایشان با مسئولان نظام است. تحلیل داده ها منجر به شناسایی ۲۴ مضمون پایه شد که در قالب ۲۴ مضمون سازمان دهنده و در نهایت ۶ مضمون فراگیر طبقه بندی گردید. این شش محور عبارت اند از: حکمرانی قرآنی، اخلاق مدیریتی، مردم پایه بودن، ساختاری-سیستمی، دینی-اجتماعی و راهبردی-سیاسی. این ساختار در قالب جدول مضامین و نمودار شماتیک ترسیم و تحلیل گردید. نتایج پژوهش نشان می دهد که گفتمان رهبری درباره فساد، نه یک دیدگاه صرفاً سیاسی یا اخلاقی، بلکه الگویی راهبردی، بومی و برگرفته از آموزه های وحیانی است. این الگو بر سه گانه «اصلاح ساختار، پالایش مسئولان، و مشارکت مردمی» استوار است و می تواند مبنای سیاست گذاری، فرهنگ سازی و نظام سازی در حکمرانی اسلامی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: فساد، عدالت، آیت الله خامنه ای، قرآن کریم،

مقدمه

فساد، فراتر از یک مسئله صرفاً اداری یا اقتصادی، پدیده‌ای پیچیده و چندلایه است که بنیان‌های مشروعیت، عدالت و اعتماد عمومی در هر جامعه‌ای را به چالش می‌کشد. در بستر جمهوری اسلامی ایران، که عدالت به عنوان غایت اصلی حکومت اسلامی معرفی می‌شود، فساد نه تنها یک آسیب عملی، بلکه چالشی مفهومی و گفتمانی محسوب می‌شود که نیازمند بازاندیشی در مبانی نظری و تدوین الگوی بومی فسادستیزی است. این امر، با توجه به ماهیت دینی و ارزشی نظام، ضرورت تبیین رهیافت‌های نظری و عملی مقابله با فساد را با استناد به منابع اسلامی و گفتمان رهبری ایجاب می‌کند.

علی‌رغم تصویب و اجرای اسناد متعدد در حوزه نظارت و شفاف‌سازی، هنوز خلاء یک «الگوی نظری منسجم فسادستیزی» در سطح راهبردی و بومی احساس می‌شود. به کارگیری ابزارهای صرفاً اداری و قضایی بدون توجه به زمینه‌های معرفتی، ارزشی و قرآنی رفتار کارگزاران، نمی‌تواند به مهار مؤثر فساد بینجامد. از این رو، «گفتمان فسادستیزی» در نظام اسلامی و چارچوب مفهومی آن، به‌ویژه با پیوند با آموزه‌های قرآنی و بازتاب آن در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی، آیت‌الله خامنه‌ای، موضوعی بنیادی برای پژوهش است.

بیانات، احکام و مواضع چهار دهه اخیر رهبر انقلاب در موضوع فسادستیزی، حاوی عناصر مفهومی، هنجاری و سیاستی غنی و مستقیمی است که ایشان فسادستیزی را امری راهبردی، مستمر و متکی بر اصول اعتقادی و دینی می‌دانند. با این وجود، نظام‌مندسازی این مفاهیم و استخراج علمی آن‌ها در قالب یک الگوی متناسب با حکمرانی اسلامی، به‌ویژه از زاویه ارتباط با قرآن، نیازمند تحلیلی عمیق‌تر است.

پرسش محوری این پژوهش آن است که ریشه‌های قرآنی گفتمان فسادستیزی آیت‌الله خامنه‌ای کدام‌اند و چگونه می‌توان از این مجموعه مفاهیم، یک الگوی مفهومی منسجم برای سیاست‌گذاری در حوزه حکمرانی اسلامی طراحی کرد که مبتنی بر عدالت قرآنی باشد. این امر مستلزم ترکیب تحلیل محتوای بیانات و اسناد رسمی رهبری در زمینه عدالت، فساد، مسئولیت‌پذیری، نظارت و شفافیت با استخراج ارتباط‌های معنایی آن‌ها با آموزه‌های قرآنی است.

در نهایت، مسئله اصلی این پژوهش عبارت است از فقدان یک الگوی مفهومی بومی که بتواند مفاهیم قرآنی مرتبط با عدالت و فساد را با گفتمان سیاست‌گذاری رسمی در جمهوری اسلامی، با محوریت رهبری، پیوند دهد. این فقدان منجر به کاهش ظرفیت مفاهیم قرآنی در شکل‌دهی به حکمرانی عادلانه و فسادستیز شده است. این پژوهش درصدد است با روش تحلیل محتوای کیفی و

رویکرد گفتمان‌پژوهی، الگوی مفهومی و گفتمانی فسادستیزی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای را بر مبنای آموزه‌های قرآنی تبیین کرده و نشان دهد چگونه این گفتمان، الگویی بومی و دینی برای حکمرانی عدالت‌محور در جمهوری اسلامی ارائه می‌دهد.

• پیشینه پژوهش

در این مقاله سه دسته از آثار مرتبط مورد بررسی قرار می‌گیرد: (۱) پژوهش‌های قرآنی در موضوع فساد؛ (۲) تحلیل‌های گفتمانی از رهبری انقلاب؛ و (۳) پژوهش‌هایی که تلاش کرده‌اند این دو حوزه را به یکدیگر پیوند دهند. در ادامه، نمونه‌هایی از هر دسته بررسی می‌شود.

۱. عبدی، محمدرضا (۱۳۹۷)، مفهوم فساد در قرآن کریم: رویکردی معناشناختی، فصلنامه مطالعات قرآنی معاصر، شماره ۲۸

این مقاله با رویکرد معناشناختی و تحلیل واژگان، به بررسی مفهوم فساد در قرآن کریم پرداخته است. نویسنده با استفاده از روش تحلیل مفهومی، واژه‌هایی همچون فساد، مفسد، ظلم، و بغی را در سیاق‌های مختلف قرآنی بررسی کرده و به تمایز میان فساد فردی، اجتماعی، ساختاری و اخلاقی اشاره نموده است. مقاله بر این باور است که قرآن نگاه چندلایه و متوازن به فساد دارد؛ از انحراف اخلاقی و ظلم فردی گرفته تا نابسامانی‌های کلان در سطح جامعه و حاکمیت.

از جمله نکات قابل توجه این مقاله، تأکید بر دو بعد مهم در نگاه قرآنی به فساد است: نخست، ریشه‌یابی فساد در دوری از توحید و عدالت؛ و دوم، تبیین سازوکارهای درمان آن از طریق تقوا، اصلاح و امر به معروف. اگرچه این پژوهش به‌خوبی ابعاد مفهومی فساد در قرآن را تشریح می‌کند، اما به حوزه کاربردهای اجتماعی - سیاسی آن، به‌ویژه در نظام جمهوری اسلامی یا گفتمان رهبری، ورود نمی‌کند. لذا در عین ارزشمندی نظری، پیوندی با گفتمان سیاسی معاصر برقرار نمی‌سازد.

۲. آبکار، نرجس و همکاران (۱۴۰۰)، تحلیل گفتمان عدالت در بیانات مقام معظم رهبری، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، شماره

۵۶

این مقاله با هدف تحلیل گفتمان عدالت از منظر مقام معظم رهبری، بیانات ایشان را طی یک دوره زمانی مشخص (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۸) بررسی کرده است. روش تحقیق مقاله، تحلیل گفتمان انتقادی بر مبنای مدل فرکلاف است و به استخراج لایه‌های زبانی، بینامتنی و ایدئولوژیک بیانات رهبری درباره عدالت پرداخته است. مقاله نشان می‌دهد که عدالت در گفتمان رهبری مفهومی چندبعدی است که ابعاد اقتصادی، فرهنگی، قضایی و مدیریتی را در برمی‌گیرد و مبارزه با فساد به‌مثابه یکی از لوازم تحقق عدالت، نقش محوری دارد.

نویسندگان تأکید می‌کنند که عدالت در نگاه رهبری، صرفاً شعاری یا آرمانی نیست، بلکه راهبردی عملیاتی برای اداره جامعه اسلامی است. یکی از دستاوردهای مهم این مقاله، استخراج مؤلفه‌هایی نظیر شفافیت، پاسخگویی، قاطعیت در اجرای قانون و حساسیت به بیت‌المال از متن بیانات رهبری است که همگی در نسبت مستقیم با فسادستیزی قرار دارند. با این حال، این مقاله به آموزه‌های قرآنی به عنوان منبع معرفتی گفتمان عدالت رهبری نپرداخته و قرآن صرفاً در سطحی ضمنی و اشاره‌وار مورد استفاده قرار گرفته است. لذا اگرچه در حوزه تحلیل گفتمان رهبری ارزشمند است، اما پیوند مستقیمی با تحلیل قرآنی ندارد.

۳- هسانی و همکاران (۲۰۲۴): تبیین شاخص‌های فساد از منظر قرآن و دلالت‌های مدیریتی آن

این پژوهش با هدف بازسازی شاخص‌های قرآنی فساد (مانند سرایت‌پذیری، ناسازگاری با شأن انسانی و وابستگی به قدرت) انجام شده است. تحقیق با روش داده‌محور (بنیادین) و تحلیل آیات قرآن، نشان می‌دهد که شاخص‌های قرآنی می‌توانند نقطه شروعی برای تدوین سیاست‌های مدیریتی محسوب شوند. اشتراک این پژوهش با مقاله حال حاضر را می‌توان در تأکید بر آموزه‌های قرآنی به عنوان بخشی از پایه مفهومی در تعریف فساد در نظر گرفت. از طرفی تمایز این دو مقاله در این است که پژوهش هسانی و همکاران، بدون ورود به گفتمان رهبری، بیشتر تمرکز بر استخراج مفاهیم قرآنی کلی است، در حالی که مقاله ی ما قصد دارد این مفاهیم را در چارچوب گفتمان رهبر انقلاب بازسازی و کاربردی کند.

۴. میرزاجانی بیجارپسی و همکاران (۲۰۱۹): گفتمان‌سازی قرآن در جهت مبارزه با رشوه و آسیب‌های اجتماعی آن

با استفاده از تحلیل گفتمان دینی، این مقاله نحوه شکل‌دهی گفتمان صدرشوه در قرآن را بررسی می‌کند. یافته‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که گفتمان قرآنی می‌تواند زیربنایی برای سیاست‌سازی اجتماعی در زمینه فساد فراهم آورد. اشتراک این مقاله با پژوهش مه این است که هر دو پژوهش بر قابلیت گفتمان‌سازی آموزه‌های دینی برای مقابله با فساد تأکید دارند. و البته تمایز این دو نیز این می‌باشد که مقاله فعلی با تمرکز ویژه بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و استخراج مؤلفه‌های سیاستی یک مدل حکمرانی ارائه می‌دهد، در حالی که میرزاجانی و همکاران بیشتر به توسعه گفتمان اجتماعی تمرکز دارند.

۱-۲. نقاط اشتراک و تمایز این مقاله با پیشینه‌ها

در حالی که پژوهش‌های پیشین بیشتر بر استخراج شاخص‌ها (هسانی)، تحلیل گفتمان (میرزاجانی، خزلی) متمرکز بوده‌اند، این مقاله گامی فراتر برداشته و قصد دارد با ترکیب تحلیل مضمون، گفتمان کاوی و طراحی الگومدار، یک چارچوب حکمرانی واقعی را معرفی کند. از طرفی برخلاف سایر مطالعات که گفتمان قرآنی را مستقل یا عمومی تحلیل کرده‌اند، این مقاله الگوی فسادستیزی را بر مبنای گفتمان و اندیشه رهبری و مبتنی بر آیات قرآن طراحی می‌کند. ضمن اینکه برخلاف پژوهش‌های نظری یا توصیفی، پژوهش فعلی صراحتاً بر تأثیر بر سیاست‌ها و ساختار دستگاه‌های نظارتی و نهادهای حکمرانی اسلامی تأکید دارد.

۱. مبانی نظری و ادبیات

• مفهوم فساد در قرآن و منابع اسلامی

راغب اصفهانی در کتاب مفردات می‌نویسد: «الفساد نقیض الصلاح، و هو خروج الشيء عن الاعتدال»؛ یعنی فساد، نقطه مقابل صلاح و اعتدال است و به هر نوع انحراف از تعادل الهی اطلاق می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ذیل واژه «فسد»)..

آیات متعددی از قرآن فساد را به رفتارهای ساختاری و سیاسی نیز تعمیم داده‌اند. برای نمونه، در سوره قصص، فرعون به‌عنوان مظهر فساد معرفی می‌شود: «إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا... إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» (قصص: ۴).

علامه طباطبائی با تحلیل آیه بالا می‌نویسد: «مراد از افساد در اینجا، برهم‌زدن نظام اجتماعی مبتنی بر عدل و تقواست که فرعون با سلطه‌گری و تبعیض قومی ایجاد کرده بود» (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۶، ص ۹۲). از سوی دیگر، آیه مشهور سوره اعراف نیز دلالت بر این دارد که فساد، حرکتی پس‌رونده و ضدهدف الهی در نظم اجتماعی است: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

شهید مطهری نیز در تحلیل مفهوم فساد در آثار خود، آن را معادل ظلم ساختاری و ستم اجتماعی می‌گیرد. وی می‌نویسد: «فساد، هنگامی که به شکل تبعیض، سوءاستفاده از بیت‌المال، یا اختلال در دستگاه حکومت درمی‌آید، به مرحله‌ای می‌رسد که نه فقط جرم که گناهی بزرگ و تضییع حق الناس است». (مطهری، ۱۳۸۰: ص ۱۸۲).

در این پژوهش، «فساد» به‌مثابه انحراف از نظام الهی عدالت و خروج از مدار حکمرانی مبتنی بر تقوا و قسط تعریف می‌شود؛ پدیده‌ای که می‌تواند در سطوح فردی (اخلاقی)، ساختاری (اداری و اقتصادی)، اجتماعی (فرهنگی و اعتماد عمومی) و سیاسی (انحراف قدرت از عدالت) بروز یابد. فساد در این معنا، نه صرفاً تخلف از قانون یا سوءاستفاده شخصی، بلکه اختلال در جهت‌گیری الهی نظام اسلامی و تضعیف روح توحیدی حاکم بر روابط اجتماعی و سیاسی است. از منظر این مقاله، فساد هنگامی معنا می‌یابد که ساختار یا فرد، به‌جای اقامه قسط، سبب ایجاد تبعیض، ویژه‌خواری، تضعیف مشارکت عمومی، و انکار حقوق مردم شود.

• انواع فساد

تقسیم‌بندی انواع فساد بر پایه‌ی سه معیار صورت می‌گیرد: سطح بروز، موضوع فعالیت، و نهاد درگیر. این تقسیم‌بندی کمک می‌کند تا راهبردهای مقابله متناسب با نوع فساد تدوین شود:

فساد اداری: تخلفاتی نظیر رشوه‌گیری، سوءاستفاده از موقعیت اداری، پارتی‌بازی، جعل اسناد، نقض قواعد اداری و استخدامی را شامل می‌شود. این نوع فساد مستقیماً به بی‌عدالتی در خدمات عمومی منجر می‌گردد (زارعی، ۱۳۹۵).

فساد اقتصادی: دربرگیرنده جرائمی چون اختلاس، پولشویی، رانت خواری، قاچاق، و حیف و میل منابع ملی است. فساد اقتصادی با ساختارهای کلان مالی و پولی گره خورده و تأثیر مستقیم بر تورم، نابرابری و فقر دارد (آبکار و همکاران، ۱۴۰۰).

فساد قضایی: یکی از خطرناک‌ترین انواع فساد است که در صورت بروز، مشروعیت و اقتدار دستگاه عدالت را مخدوش می‌سازد. مواردی چون اعمال نفوذ، بی‌طرف نبودن قاضی، تصمیم‌گیری سلیقه‌ای، و اهمال در اجرای عدالت در این دسته قرار دارند (آیتی، ۱۳۹۴).

فساد فرهنگی و اجتماعی: شامل گسترش رفتارهای ضدعدالت، پذیرش نابرابری به‌عنوان امر طبیعی، رواج اشرافی‌گری، و تضعیف حس مسئولیت اجتماعی است. در بیانات رهبری، فساد فرهنگی ریشه‌ای‌تر و خطرناک‌تر از فساد مالی معرفی شده است (مطهری، ۱۳۸۰؛ نوروزی، ۱۴۰۰).

فساد ساختاری یا سیستمی: وقتی نهادها و سازوکارهای رسمی خود به بستر تولید فساد تبدیل شوند، فساد ساختاری رخ می‌دهد.

فساد در حکمرانی: فساد در حکمرانی، مفهومی است که ناظر بر اختلالات نهادی در ساختارهای تصمیم‌گیری و اجرا در سطوح دولت، قضا، تقنین و حتی نظارت است. وقتی کارگزاران از مسئولیت خود در قبال منافع عمومی فاصله می‌گیرند و رفتارهای خود را بر مبنای ترجیح منافع شخصی، خانوادگی، حزبی یا جناحی تنظیم می‌کنند، پدیده‌ای به‌نام فساد در حکمرانی پدید می‌آورد (word bank، ۱۹۹۷).

با عنایت به دسته‌بندی انواع فساد، شایان ذکر است که پژوهش حاضر با عنوان «الگوی فساد ستیزی در حکمرانی اسلامی بر اساس اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای»، فراتر از تحلیل مصادیق جزئی‌تر فساد همچون فساد اداری، اقتصادی، قضایی، و فرهنگی-اجتماعی، تمرکز ویژه‌ای بر دو بُعد بنیادین نهاد است: فساد ساختاری یا سیستمی و فساد در حکمرانی. در نگاه این پژوهش، فسادهای مذکور اغلب جلوه‌ها و پیامدهای فساد سیستمی و حکمرانی ناصحیح تلقی می‌شوند. فساد ساختاری، هنگامی پدیدار می‌گردد که نهادها و سازوکارهای رسمی خود به بستر تولید و تداوم فساد تبدیل می‌گردند؛ وضعیتی که نیازمند رویکردی جامع و اصلاحی بنیادین است. از این منظر، «الگوی فساد ستیزی در حکمرانی اسلامی بر اساس اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای»، اصلاح ساختارها، ارتقای شفافیت، تقویت نظارت و تضمین پاسخگویی را به‌عنوان راهبردهای اساسی در مقابله با این پدیده مطرح می‌سازد و بدین ترتیب، الگویی جامع برای مبارزه با فساد از طریق اصلاح بنیادین ساختارها و حکمرانی اسلامی ارائه می‌دهد.

• ریشه‌های قرآنی و کلامی فسادستیزی در نظام اسلامی

قرآن کریم بارها بر این موضوع تأکید می‌کند که رسالت انبیا نه فقط هدایت فردی، بلکه اصلاح اجتماعی و مبارزه با فساد بوده است. از جمله در آیه‌ای از سوره هود، قوم شعیب به‌دلیل فساد اقتصادی و کم‌فروشی مورد نکوهش قرار می‌گیرند:

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ... وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (هود: ۸۵-۸۶).

این آیه نشان می‌دهد که فساد مالی و اقتصادی، از منظر دینی نه فقط یک جرم حقوقی، بلکه امری ضدتوحیدی و ضدعدالت الهی تلقی می‌شود. (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۰، ص ۲۶۴).

در روایات معصومین (علیهم‌السلام) نیز فسادستیزی از ارکان حکومت دینی معرفی شده است. حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه بارها با تعبیراتی چون اکل اموال الناس بالباطل، ظلم رعیت و فساد فی الارض به مظاهر فساد سیاسی و اقتصادی اشاره کرده‌اند. در نامه به مالک اشتر آمده است:

إِنَّ أَشَقَى النَّاسِ مَنْ سَالَ الْإِمَارَةَ وَلِيَهَا... فَإِنَّهُ مَفْسَدَةٌ فِي الدِّينِ وَمَهْلَكَةٌ لِلنَّفْسِ (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳).

این سخن امام علی (ع) نشان می‌دهد که فساد اداری و میل به قدرت بدون شایستگی، ریشه در خودخواهی و ضدیت با مصلحت عامه دارد.

از منظر کلام اسلامی، متفکران مسلمان چون خواجه نصیرالدین طوسی نیز در آثار خود، فساد را عامل انهدام نظم اجتماعی می‌دانند. وی در کتاب اخلاق ناصری تصریح می‌کند که فساد در سیاست، همچون زهر در بدن است؛ آرام و پیوسته، ولی نابودگر. در این زمینه، شهید مطهری نیز در مجموعه آثارش، بارها به تبیین فلسفه فسادستیزی در مکتب تشیع پرداخته است. وی در کتاب عدل الهی می‌نویسد: در جامعه‌ای که عدالت اجرا نمی‌شود، و مظاهر فساد گسترده‌اند، سخن از دین‌داری و ایمان‌ورزی بی‌معناست. دین در چنین جامعه‌ای صرفاً تبدیل به مناسک بی‌روح خواهد شد. (مطهری، ۱۳۸۶: ص ۱۱۶). مطهری فسادستیزی را شرط بقا و شکوفایی معنوی جامعه اسلامی می‌داند.

• شیوه‌های فسادستیزی

در پاسخ به انواع گوناگون فساد، رویکردها و راهکارهای متنوعی در ادبیات حکمرانی اسلامی و تجارب جهانی مطرح شده است: اصلاح ساختارها و فرآیندها؛ طراحی نظام شفاف اطلاعات، ایجاد سامانه‌های الکترونیک، تسهیل رویه‌های اداری، و حذف امضاهای طلایی از جمله راهکارهای ساختاری هستند که در مهار فساد مؤثرند (word bank، ۱۹۹۷).

نهادسازی نظارتی: تشکیل نهادهای مستقل، قانونی و پاسخگو برای نظارت بر عملکرد دستگاه‌ها، به‌ویژه در حوزه‌های مالی، اجرایی و قضایی ضروری است. این نهادها باید خود نیز مشمول نظارت عمومی باشند (آیتی، ۱۳۹۴).

تقویت سرمایه اخلاقی مدیران: از نگاه رهبر انقلاب، ریشه بسیاری از مفاصد در نبود تقوای مسئولان و ویژه‌خواری آن‌هاست. بنابراین یکی از شرط‌های اساسی فسادستیزی، سلامت شخصی و خانوادگی مسئولان است (خامنه‌ای، ۷/۳/۱۴۰۴).

مردمی سازی عدالت: جلب مشارکت مردم در نظارت، شفاف سازی عملکرد نهادها، و پاسخ گو کردن مسئولان از راهکارهای مؤثر در مهار فساد در نظام اسلامی اند. آموزه های قرآنی نیز بر نظارت عمومی و امر به معروف تأکید ویژه دارند (واعظی، ۱۳۹۵؛ طباطبایی، ۱۳۷۴).

تربیت اخلاقی و معنوی جامعه: در نهایت، فسادستیزی بدون ارتقاء معرفت دینی، خودپالایی اخلاقی و تقویت ایمان اجتماعی امکان پذیر نخواهد بود. قرآن، ریشه فساد را در دنیا طلبی، ضعف ایمان و فراموشی معاد می داند (مطهری، ۱۳۸۶).

• جایگاه فسادستیزی در اندیشه رهبر انقلاب اسلامی

در گفتمان رهبر انقلاب اسلامی، فسادستیزی در حکمرانی نه یک استراتژی ثانویه، بلکه رکن اصلی بقای نظام اسلامی است. ایشان بارها بر پاک دستی، خودنظارتی مسئولان، مردمی سازی عدالت و پاسخگویی تأکید کرده اند. بر این اساس، فسادستیزی از منظر حکمرانی اسلامی، تلفیقی از عقلانیت راهبردی، اخلاق توحیدی و سنت اصلاح گری اجتماعی است (خامنه ای، ۷/۳/۱۴۰۴).

رهبر انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه ای، در بیانات و مواضع متعدد خود، فساد را نه صرفاً یک آسیب اجتماعی بلکه تهدیدی استراتژیک برای امنیت، مشروعیت و پیشرفت نظام اسلامی دانسته اند. از نگاه ایشان، مبارزه با فساد یک تکلیف اسلامی، مردمی و حکومتی است. وی در سخنرانی ۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۰، تصریح فرمودند:

«مبارزه با فساد، از واجبات است؛ نه فقط برای حفظ آبروی نظام، بلکه برای بقای عدالت، ایمان و پیشرفت کشور»

ایشان با استناد مکرر به آیات قرآن، مبارزه با فساد را وظیفه ای الهی و ملی معرفی کرده اند. برای نمونه، بارها به آیه ۸۳ سوره بقره اشاره کرده اند: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ... أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ... وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»؛

و توضیح داده اند که تخطی از این میثاق، آغاز فساد در جامعه دینی است. مطالعات تطبیقی نیز مؤید این نگاه هستند. به عنوان نمونه، در پژوهش «الگوی مبارزه با فساد در بیانات رهبری» (آیتی، ۱۳۹۴)، بر اساس تحلیل گفتمان، ۵ مؤلفه قرآنی فسادستیزی در بیانات ایشان شناسایی شده است: «عدالت محوری، شفافیت، مسئولیت پذیری، برخورد قاطع، و اتکاء به مردم». بنابراین، از دیدگاه رهبر انقلاب، فسادستیزی نه فقط یک سیاست اجرایی بلکه جزئی از رسالت دینی-تمدنی جمهوری اسلامی است که ریشه در آموزه های وحیانی دارد و شرط تحقق عدالت علوی محسوب می شود.

• نقش آموزه های قرآنی در شکل گیری الگوی فسادستیزی در نظام اسلامی

الگوی فسادستیزی در جمهوری اسلامی ایران، همان طور که رهبر انقلاب اسلامی نیز تأکید کرده اند، صرفاً بر اساس قوانین بشری یا تجارب مدیریتی نیست، بلکه ریشه در آموزه های وحیانی و الهی دارد. در این چارچوب، قرآن کریم با ارائه شاخص های معنوی

برای حاکمیت، مانند عدالت، تقوا، عدم خیانت، رعایت امانت، نظارت عمومی، و شفافیت، بنیان‌های فکری و فرهنگی مبارزه با فساد را ارائه می‌دهد. برای نمونه، آیه ۵۸ سوره نساء چنین تأکید می‌کند:

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ».

علامه طباطبائی این آیه را یکی از بنیادی‌ترین دستورات حکومتی قرآن می‌داند و بیان می‌کند که «این فرمان، ناظر به تحقق عدالت سازمان‌یافته در روابط عمومی است، و نه فقط توصیه اخلاقی فردی». (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۵، ص ۵۶). افزون بر این، مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر» به مثابه نظارت مردمی بر قدرت، در قرآن بارها تکرار شده است. آیه ۱۱۰ سوره آل عمران می‌فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ، تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ».

رهبر انقلاب در تفسیر این اصل قرآنی، از نظارت عمومی به مثابه ابزار مقابله با فساد یاد کرده‌اند. (خامنه‌ای، ۱۳۸۴). در دیدگاه برخی متفکران اسلامی معاصر مانند آیت‌الله جوادی آملی نیز، مبارزه با فساد، تنها یک وظیفه سیاسی یا حقوقی نیست بلکه ریشه در فلسفه خلقت انسان دارد. ایشان در کتاب جامعه قرآنی می‌نویسند: «انسان مکلف است نه فقط در خود، بلکه در ساختارهای اجتماعی نیز عدالت برقرار کند؛ و گرنه به تعبیر قرآن، 'خلفاء الله فی الارض' نخواهند بود». (جوادی آملی، ۱۳۹۰: ص ۲۱۸)..

در نهایت، باید گفت گفتمان فسادستیزی در اندیشه رهبر انقلاب، متأثر از این مبانی قرآنی، یک گفتمان اصیل، تمدنی و چندلایه است که بر پایه معارف دینی، تجربه انبیا، سیره علوی و سنت فقهی-اخلاقی شیعه شکل گرفته است. این گفتمان، تنها محدود به مبارزه با مصادیق نیست، بلکه ناظر به اصلاح ساختارها، گسترش فرهنگ شفافیت، و ارتقاء نظارت اجتماعی است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، کیفی و تفسیری است. رویکرد غالب آن تحلیل گفتمان دینی-سیاسی با تأکید بر منابع قرآنی، بیانات رهبر انقلاب اسلامی، و تفاسیر اسلامی معتبر است. هدف اصلی، استخراج و بازسازی الگوی نظری فسادستیزی در اندیشه مقام رهبری، با ارجاع به مبانی و حیانی و تفاسیر دینی است.

جامعه پژوهش شامل دو دسته منابع است. یکی منابع اولیه که شامل بیانات، پیام‌ها، و خطابه‌های رسمی رهبر معظم انقلاب اسلامی از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۴ هجری شمسی، با تمرکز ویژه بر اسناد منتشرشده در وبگاه رسمی ایشان (www.khamenei.ir). آیات قرآن کریم مرتبط با موضوع فساد، عدالت، امر به معروف، تقوا، خیانت، امانت‌داری و حکمرانی. نهج‌البلاغه به عنوان منبع مکمل قرآنی در تحلیل بیانات می‌باشد و دیگری منابع ثانویه، شامل تفاسیر معتبر (المیزان، مجمع‌البیان، نمونه، تفسیر فخر رازی، و...) برای

فهم دقیق آیات مربوط. آثار نظری و تحلیلی مرتبط با مفاهیم دینی فساد، عدالت، حکمرانی اسلامی و اندیشه سیاسی رهبری. مقالات و پژوهش‌های علمی پژوهشی مرتبط با گفتمان رهبری در حوزه فسادستیزی.

داده‌های این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده‌اند. منابع رسمی بیانات رهبری به طور ساختاریافته بر اساس کلیدواژه‌هایی مانند «فساد»، «عدالت»، «تقوا»، «خیانت»، «شفافیت»، «نظارت»، «حکمرانی»، «امر به معروف» و... بازیابی و تحلیل شدند و سپس با آیات قرآن کریم با استفاده از فهرست موضوعی تفاسیر شیعی و سنی بررسی شده و در نهایت راهبردی مشخص از آن استخراج گردید. همچنین از پایگاه‌هایی نظیر نورمگز، SID و ISC برای دستیابی به مقالات پژوهشی در این حوزه استفاده شده است.

روش پژوهش، تحلیل مضمون با رویکرد ترکیبی استقرایی-قیاسی است. روش تحلیل مضمون به دلیل انعطاف‌پذیری و توانایی آن در واکاوی مفاهیم پنهان، معنای ضمنی و ساختارهای فکری در متن، برای پژوهش‌هایی که با اسناد گفتاری یا متونی با بار ارزشی و ایدئولوژیک سر و کار دارند بسیار مناسب است. از آنجا که داده‌های این تحقیق شامل بیانات، احکام و مواضع گفتمانی رهبر انقلاب اسلامی و آیات قرآن کریم هستند، تحلیل مضمون امکان استخراج منظم، مفهومی و ساختاری این داده‌ها را فراهم می‌سازد. مضامین استخراج شده در لایه‌های معرفتی، هنجاری و ساختاری تحلیل شدند. هدف از این تحلیل، کشف بنیان‌های ایدئولوژیک گفتمان فسادستیزی رهبری بر پایه آموزه‌های قرآنی بود.

در این پژوهش محدودیت‌ها و چالش‌هایی نیز وجود داشت. بسیاری از منابع اسلامی به صورت پراکنده به فساد پرداخته‌اند، نه در قالب نظریه‌ای منسجم؛ از این رو کار پژوهشگر در گردآوری و تلفیق آموزه‌ها دشوارتر شده است. از طرفی اینکه کدام مواضع دقیقاً متعلق به گفتمان رهبری بوده و کدام متأثر از شرایط سیاسی یا کارکرد دستگاه‌های دیگر بوده‌اند، نیازمند دقت مضاعف در تحلیل بوده است.

۳. یافته‌ها و تحلیل‌ها

با توجه به مسئله محوری این پژوهش مبنی بر استخراج و تبیین الگوی فسادستیزی در حکمرانی اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، بررسی عمیق بیانات، احکام و مواضع ایشان در زمینه فساد، عدالت، تقوا، و ساختار حکمرانی ضروری بود. از آنجا که گفتمان رهبری، ریشه در آموزه‌های قرآنی دارد و پیوند وثیقی با بنیان‌های معرفتی اسلام دارد، تحلیل آن به روش مضمون‌کاوی، ما را قادر ساخت تا مفاهیم بنیادین، ساختارهای معنایی و راهبردهای عملیاتی این گفتمان را در یک قالب منسجم استخراج کنیم.

با استفاده از روش تحلیل مضمون با رویکرد استقرایی-قیاسی، تعداد ۲۴ مضمون پایه‌شناسی شد که هر کدام برگرفته از یک یا چند گزاره کلیدی در بیانات رهبر انقلاب اسلامی و قابل انطباق با آیات قرآن کریم هستند. این مضامین طیفی از موضوعات بنیادین را

دربر می گیرند. این یافته ها نه تنها بازتاب مفهومی گفتمان فسادستیزی در اندیشه رهبری اند، بلکه نشان دهنده یک مدل کاربردی، دینی و بومی از حکمرانی عادلانه و مقاوم در برابر فساد هستند در ادامه، این یافته ها یکبار در قالب جدول مضامین و بار دیگر با ارجاع به متون دینی و بیانات رسمی رهبر انقلاب به صورت دقیق تحلیل می شوند.

• جدول مضامین الگوی فسادستیزی در حکمرانی اسلامی منطبق بر اندیشه قرآنی رهبر انقلاب

یکی از ابزارهای مهم در ساماندهی و تبیین یافته های کیفی در پژوهش های گفتمانی، استفاده از جدول مضامین است. این جدول نه تنها نقش طبقه بندی مفاهیم را ایفا می کند، بلکه مسیر گذار از داده های خام به مفاهیم انتزاعی و الگوهای نظری را نیز ترسیم می نماید. در این پژوهش پس از گردآوری و کدگذاری داده ها از بیانات، احکام و مواضع حضرت آیت الله خامنه ای، مضامین متعددی شناسایی شد که در قالب ۲۴ یافته کلیدی تدوین گردید.

از آنجا که این پژوهش در پی ارائه الگویی کاربردی و بومی برای مواجهه با پدیده پیچیده فساد در ساختار حکومت اسلامی است، دسته بندی مضامین در این جدول، بر اساس شش بُعد به شکل زیر طراحی شده است. چنین تقسیم بندی ای، امکان تحلیل جامع تر، هم افزایی میان مفاهیم، و طراحی الگوی عملیاتی را فراهم می سازد.

ردیف	مضمون فراگیر	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده
۱	حکمرانی قرآنی	۱ عدالت علوی، اقامه قسط، عدالت در انتصابات	عدالت محوری در حکمرانی اسلامی
		۲ احکام انتصاب با شاخص های عدالت، کارآمدی و تخصص	سیاست گذاری قضایی بر اساس الگوی عدالت محور
		۳ بازتعریف وظایف دستگاه قضا و تحول در قوه قضائیه	ساختار قضایی فسادستیز
		۴ ارتباط بین فسادستیزی و کارآمدی نظام اسلامی	افزایش مشروعیت و اثربخشی ساختار
۲	اخلاق مدیریتی	۱ تقوای مدیران، سبک زندگی ساده، پرهیز از اشرافی گری	تقوا و خودپالایی مسئولان
		۲ مسئولیت پذیری فردی و خانوادگی مدیران	مسئولیت اخلاقی و الهی مدیران
		۳ ضرورت تراز حکمرانی تقوا و اخلاص	حکمرانی اخلاق محور در مبارزه با

			فساد
		۴	مسئولیت تاریخی مدیران در قبال بیت المال پاسخگویی شرعی و اجتماعی در نظام اسلامی
۳	مردم پایه	۱	مشارکت عمومی، نظارت اجتماعی، گزارشگری فساد مردمی سازی عدالت و نظارت عمومی
		۲	گزارش عملکرد، شفاف سازی منابع، نقش رسانه ها شفافیت و پاسخگویی ساختاری
		۳	فرهنگ سازی عمومی و گفتمان سازی عدالت تقویت زیر ساخت های اجتماعی فسادستیزی
۴	ساختاری	۱	سلامت ساختار، نفی فساد سیستمی، رگه های فساد سلامت ساختار حکمرانی و نهادها
		۲	پیشگیری ساختاری از بروز فساد مدیریت سیستمی و طراحی پیشگیرانه
		۳	شفاف سازی فرآیندها، دولت الکترونیک، اصلاح فرآیندهای فسادزا
۵	دینی - اجتماعی	۱	مبارزه با فساد به مثابه جهاد و فریضه الهی فسادستیزی در تراز تکلیف شرعی
		۲	فساد تهدیدی علیه اعتماد عمومی و امنیت ملی فسادستیزی در راستای ثبات نظام
		۳	پیوند فسادستیزی با نهی از منکر و امر به معروف بستر فرهنگی دینی مقابله با فساد
		۴	نفی تساهل در برخورد با مصادیق جزئی فساد حساسیت دینی نسبت به فساد
		۵	نفی فساد به عنوان بخشی از ایمان و تقوا بازخوانی قرآنی مفهوم فساد
۶	راهبردی	۱	اولویت فسادستیزی بر مصلحت سنجی های سیاسی تقدیم عدالت بر مصلحت گرایی سیاسی
		۲	مقابله با جریان های ضد عدالت در ساختارها فسادستیزی فعال و ایجابی
		۳	رویکرد قاطع در برخورد درونزا با فساد اقتدار انقلابی در اصلاح ساختار
		۴	سبک زندگی ساده در ساختار حکمرانی مدیریت بدون امتیاز طلبی

	۵	مبارزه مستمر بدون یأس از امکان اصلاح	امیدمحوری در گفتمان عدالت
--	---	--------------------------------------	---------------------------

تحلیل یافته ها

پس از دسته‌بندی یافته‌ها پژوهش در جدول مضامین به شش بُعد فراگیر، اکنون نوبت به تحلیل تفصیلی یافته‌ها می‌رسد. جدول مضامین به‌عنوان نقشه مفهومی مقاله، چارچوبی است که از خلال آن می‌توان ابعاد نظری و کاربردی گفتمان فسادستیزی در اندیشه رهبری را تبیین کرد. اما این جدول نیاز به تفسیر و تحلیل دارد. این تحلیل، به خواننده امکان می‌دهد تا پیوند میان مفاهیم جزئی (مانند شفافیت، تقوا، پاسخگویی، مشارکت مردم و ولایت‌مداری) با الگوی کلان حکمرانی عادلانه و دینی را درک کرده و مسیر انتقال از گزاره‌های گفتاری به الگوی اجرایی را به شکل تفصیلی دنبال کند. لذا در ادامه، هریک از ابعاد مضامین و نسبت آن‌ها با مضمون فراگیر پژوهش در بیست و چهار یافته تحلیل و تفسیر می‌شود.

۱. عدالت‌محوری به‌عنوان محور فسادستیزی در قرآن و اندیشه رهبری

در منظومه قرآنی، عدالت اساس اصلاح اجتماعی و مهم‌ترین عنصر در مقابله با فساد است. در آیه‌ی ۵۸ سوره نساء، خداوند فرمان می‌دهد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» یعنی خداوند فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به اهلش بسپارید و در میان مردم به عدالت داوری کنید. همچنین در آیه ۸ سوره مائده آمده است: «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»

عدالت حتی در برابر دشمنان نیز واجب است و آن را نزدیک‌ترین چیز به تقوا معرفی می‌کند. رهبر انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، عدالت را ستون اصلی حاکمیت اسلامی و راهکار اساسی در فسادستیزی معرفی می‌کنند. ایشان در بیانات خود در تاریخ ۲۲ خرداد ۱۳۸۰ در دیدار با مردم کرمانشاه فرمودند: «ما دنبال عدالت علی‌بن‌ابی‌طالب هستیم؛ عدالتی که تبعیض را نمی‌پذیرد؛ عدالتی که در آن، امتیازخواهی بی‌جا، پارتی‌بازی، ویژه‌خواری و استفاده‌ی ناروا از بیت‌المال، جایی ندارد.» در همین راستا، ایشان در ۱۷ مهر ۱۳۸۱ در دیدار کارگزاران نظام، بر ضرورت مبارزه با فساد برای تحقق عدالت تأکید کردند و اظهار داشتند: «عدالت بدون مبارزه با فساد امکان‌پذیر نیست... اگر عدالت هست، فساد نباید باشد؛ اگر فساد هست، عدالت نیست.»

از مجموع این آیات و بیانات می‌توان نتیجه گرفت که در گفتمان قرآنی و منظومه فکری رهبر انقلاب، عدالت نه تنها پایه فسادستیزی، بلکه شاخصی برای مشروعیت نظام اسلامی است. تأکید بر عدالت علوی، نفی امتیازطلبی، و برابری همه در برابر قانون، مؤلفه‌های کلیدی برای خشکاندن ریشه‌های فساد محسوب می‌شوند.

۲. تقوا و پاک‌دستی مسئولان

در منطق قرآن، مسئولیت‌پذیری با تقوا و طهارت نفس گره خورده است. در آیه ۶۱ سوره هود، پیامبر الهی صالح (ع) خطاب به قومش می‌گوید: «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» یعنی خداوند شما را در زمین برپا داشت و برای آبادانی آن برگماشت. این مأموریت، جز با امانت‌داری و تقوا محقق نمی‌شود. همچنین آیه ۱۱۹ سوره توبه تأکید می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»

رهبر انقلاب، تقوا را صیانت‌بخش قدرت و مسئولیت معرفی کرده‌اند. در دیدار با مسئولان نظام در ۱۳ خرداد ۱۳۹۴ فرمودند: «اگر تقوا نباشد، قدرت می‌شود وسیله‌ی فساد. اگر مسئول بی‌تقوا باشد، گرفتار ویژه‌خواری، اشرافی‌گری و انحراف می‌شود.» همچنین در بیاناتشان در آغاز سال ۱۳۹۰ در حرم امام رضا (ع)، نیز تأکید کردند: «مسئولی که آلوده به اشرافی‌گری شود، نمی‌تواند با فساد مبارزه کند. اشرافی‌گری آفت مدیریت سالم است.» از این بیانات و آیات برمی‌آید که تقوا و پاک‌دستی، سپری است در برابر لغزش‌های قدرت و ابزار مؤثر در پیشگیری از فساد ساختاری.

۳. شفافیت و پاسخگویی در نظام حکمرانی

در آیه ۲۸۳ سوره بقره، خداوند بر ثبت معاملات و سپردن امانات تأکید دارد: «وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهْنَ مَقْبُوضَهُ» که بیانگر ضرورت مستندسازی مالی است؛ یعنی شفافیت حتی در مبادلات کوچک نیز اهمیت دارد. همچنین در آیه ۱۲ سوره نور، خداوند به مؤمنان هشدار می‌دهد که گمان بد نسبت به یکدیگر نبرند: «لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِنَفْسِهِمْ خَيْرًا» و این آیه زمینه‌ساز وظیفه پاسخگویی برای رفع سوءظن در جامعه است.

رهبر انقلاب اسلامی در ۱۴ خرداد ۱۳۹۰ در مراسم سالگرد ارتحال امام خمینی (ره) فرمودند: «شفافیت مالی و اداری، یکی از راه‌های جلوگیری از فساد است. پنهان‌کاری در مسائل مالی، بستر فساد است.» در سخنرانی نوروزی اول فروردین ۱۳۹۸ در مشهد مقدس، گفتند: «همه دستگاه‌ها باید پاسخگوی مردم باشند؛ پنهان‌کاری در مدیریت‌ها ضدشفافیت است و ضد عدالت.»

جمع‌بندی آنکه، شفافیت نه تنها تکلیف قرآنی بلکه یک اصل حکمرانی ضدفساد در گفتمان رهبری است.

۴. مبارزه با فساد به مثابه جهاد و وظیفه شرعی

در آیه ۷۱ سوره توبه، خداوند می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» یعنی مبارزه با فساد و منکر، وظیفه‌ای جمعی و ایمانی است. در آیه ۴۱ سوره حج آمده است: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ... وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» یعنی کارویژه‌ی دولت ایمانی، مبارزه با منکر است که فساد یکی از مصادیق آن است.

رهبر انقلاب در ۲۴ مهر ۱۳۸۰ در جمع دانشجویان دانشگاه شریف فرمودند: «مبارزه با فساد یک جهاد است؛ جهاد اکبر است. چون با موانع فراوانی روبه‌روست، اما واجب است.» در دیدار مسئولان قضائی در تیر ۱۳۹۸ فرمودند: «فسادستیزی صرفاً اقدام اداری نیست، بلکه یک مأموریت انقلابی و دینی است. بی‌تفاوتی در برابر فساد خیانت به اسلام است.» در دیدار با مردم قم - ۱۹ دی ۱۳۹۷ تصریح کردند: «اگر با فساد برخورد نکنیم، اعتماد عمومی نابود می‌شود؛ و این بزرگ‌ترین ضربه به جمهوری اسلامی است.» بنابراین، فسادستیزی یک «وظیفه شرعی و جهاد مستمر» است و غفلت از آن، تضعیف پایه‌های نظام دینی محسوب می‌شود.

۵. نفی تبعیض و رانت‌خواری در حاکمیت قرآنی و گفتمان رهبری

تبعیض و رانت‌خواری، بسترهای اصلی فساد در ساختار قدرت و ثروت هستند. در آیه ۱۸۳ سوره بقره، فلسفه روزه را تقوا معرفی می‌کند که در سطح اجتماعی، خود را در برابری و نفی امتیاز نامشروع نشان می‌دهد. همچنین در آیه ۷۰ سوره اسراء آمده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ...» که کرامت ذاتی انسان را صرف‌نظر از نژاد، طبقه یا موقعیت اجتماعی بیان می‌کند.

رهبر انقلاب در مواضع مختلف، ویژه‌خواری و رانت‌خواری را یکی از ریشه‌های اصلی فساد دانسته‌اند. در دیدار با کارگزاران نظام - ۲۶ خرداد ۱۳۸۲ فرمودند: «یکی از مظاهر فساد، این است که کسی بتواند از منابع عمومی کشور، بدون ضابطه و بدون استحقاق، استفاده کند؛ این اسمش رانت است، و رانت‌خواری یعنی فساد.»

در جمع‌بندی، از منظر قرآن و رهبری، نفی تبعیض و رانت، نه‌فقط شرط تحقق عدالت بلکه شرط اصلی سلامت ساختار حکمرانی است.

۶. نظارت مردمی و امر به معروف به‌عنوان ضمانت اجرای فسادستیزی

امر به معروف و نهی از منکر، اصلی بنیادین برای اصلاح جامعه در آموزه‌های قرآنی است. در آیه ۱۰۴ سوره آل‌عمران آمده است: «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ...» یعنی بخشی از جامعه باید به وظیفه نظارت و اصلاح عمومی متعهد باشد. همچنین در آیه ۱۱۰ همین سوره، امت اسلامی به سبب همین ویژگی ممتاز معرفی شده است: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ... تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ»

در بیانات رهبری به مناسبت روز معلم - ۱۲ اردیبهشت ۱۳۸۶ نیز گفتند: «باید فضا را طوری کرد که هیچ فسادی از دید مردم و رسانه‌ها پنهان نماند. نظارت عمومی، حافظ سلامت کشور است.» بنابراین، نظارت مردمی و فریضه امر به معروف، از دید قرآن و رهبری، نه فقط ابزار اخلاقی بلکه سازوکار حقیقی برای مقابله با فساد ساختاری و صیانت از عدالت اجتماعی است. رهبر انقلاب اسلامی، بارها بر نظارت عمومی و مشارکت مردم در مبارزه با فساد تأکید کرده‌اند. در دیدار با مردم قم - ۱۹ دی ۱۳۹۱

فرمودند: «اگر مردم در صحنه نباشند، فساد نهادینه می‌شود. مردم باید از مسئولان مطالبه کنند، پرسش کنند و مسئول پاسخگو باشد.».

بنابراین، نظارت مردمی و فریضه امر به معروف، از دید قرآن و رهبری، نه فقط ابزار اخلاقی بلکه سازوکار حقیقی برای مقابله با فساد ساختاری و صیانت از عدالت اجتماعی است.

۷. ضرورت اراده‌ی قاطع و هماهنگ قوای سه‌گانه در مبارزه با فساد

در آیه ۱۰۵ سوره نساء آمده است: «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ...» خداوند پیامبر را موظف به قضاوت عادلانه و بی‌تعارف میان مردم می‌داند. این آیه، لزوم اقامه قسط توسط حاکمان و کارگزاران نظام را گوشزد می‌کند.

رهبر انقلاب در فرمان هشت‌ماده‌ای تصریح می‌کنند: «سه قوه با درک اهمیت موضوع، باید همکاری کنند و برخورد قاطع و همه‌جانبه با مظاهر فساد و مفسدان را وظیفه‌ای فوری بدانند.» در دیدار با مسئولان قضایی (۵ تیر ۱۳۹۸) نیز بیان کردند: «هیچ کدام از قوا نباید در مبارزه با فساد تنها بماند. هر دستگاهی که کوتاهی کند، شریک جرم خواهد بود.» در جمع‌بندی، در گفتمان رهبری و قرآن، شرط کارآمدی مبارزه با فساد، وجود اراده مشترک، هماهنگی سازمان‌یافته، و بی‌ملاحظگی در برخورد با عوامل فساد است.

۸. پرهیز از تبلیغات گرایشی و شعارزدگی در مسیر مبارزه با فساد

آیه ۲ سوره صف می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» این آیه به شدت از گفتار بی‌عمل و شعارهای تهی انتقاد می‌کند و آن را ناپسندترین حالت نزد خداوند می‌داند. در بند هشتم فرمان هشت‌ماده‌ای آمده است: «پرهیز از رفتار شعارگونه، تبلیغاتی و تظاهرگرایانه ضروری است. باید به جای تبلیغات، به عمل جدی پرداخت.» در دیدار با مردم کرمانشاه (۲۰ مهر ۱۳۹۰) نیز فرمودند: «اینکه بعضی فقط شعار بدهند و هیچ اقدام عملی نکنند، بزرگ‌ترین آسیب به اعتماد عمومی است.».

رهبر انقلاب همواره نسبت به «مبارزه تبلیغاتی و ظاهری» هشدار داده‌اند و تأکید کرده‌اند که مبارزه با فساد نباید دست‌مایه‌ی بهره‌برداری سیاسی یا رسانه‌ای شود. پیام قرآن نیز روشن است: گفتار بی‌عمل، نه تنها بی‌اثر است، بلکه موجب بدبینی و رواج نفاق خواهد شد. در جمع‌بندی، مبارزه‌ی اصیل با فساد، نیازمند صداقت در گفتار، جدیت در اقدام، و پرهیز از مظاهر ریا و شعارزدگی است.

۹. بازسازی اعتماد عمومی از مسیر عدالت‌ورزی و کارآمدی قضایی

در حکم انتصاب آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی به ریاست قوه قضائیه (۱۶/۱۲/۱۳۹۸)، رهبر انقلاب با تصریح بر «بازسازی اعتماد عمومی» فرمودند: «افکار عمومی به عملکرد دستگاه قضائی با دیده‌ای تردیدآمیز می‌نگرد... باید قوه‌ی قضائیه در طراز جمهوری

اسلامی به گونه‌ای عمل کند که مردم آن را مأمن مظلومان و پناهگاه دادخواهی بدانند» این رویکرد از آموزه‌های قرآنی نیز پشتیبانی می‌شود؛ آیه ی ۵۸ سوره نساء می‌فرماید: **اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّواْ الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا...** (همانا خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به اهلش بسپارید و میان مردم به عدالت داوری کنید).

تحقق عدالت و احیای اعتماد عمومی در گفتمان رهبر انقلاب صرفاً یک دستور اخلاقی نیست بلکه عنصری بنیادین در مقابله با فساد ساختاری محسوب می‌شود. ایشان در حکم رئیسی، با تأکید بر تحول در قوه قضائیه، خواستار «کارآمدی، سلامت، سرعت و دقت» در رسیدگی‌ها شدند و این عوامل را زمینه‌ساز جلب اعتماد عمومی دانستند. از این رو، بازسازی اعتماد عمومی از رهگذر عدالت قضایی، هم یک راهبرد ایجابی برای توسعه عدالت در جمهوری اسلامی است و هم یک سپر پیشگیرانه در برابر شیوع فساد در جامعه.

۱۰. مردم‌گرایی قضایی و مبارزه با فساد از طریق دسترسی آسان به عدالت

در متن حکم رهبر انقلاب خطاب به آیت‌الله رئیسی، بر برخورد نزدیک و مستقیم با مردم و رفع موانع دسترسی به عدالت تأکید شده است: «ارتباط مردمی و حضور در میان آن‌ها، موجب خواهد شد که سخن مردم شنیده شود و برخورد با ناهنجاری‌ها و ظلم‌ها ملموس‌تر گردد». این تأکید، یادآور آموزه‌های قرآن درباره مسئولیت اجتماعی در حمایت از مظلومان است. در سوره نساء آیه ۷۵ آمده: **وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ...** چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکانی که ناتوان شمرده شده‌اند پیکار نمی‌کنید؟

از منظر رهبری، فاصله‌گیری از مردم، زمینه‌ساز فساد اداری و قضایی است؛ زیرا موجب می‌شود مشکلات واقعی و تبعیض‌ها نادیده گرفته شود. از منظر فسادستیزی، این تأکید نشان می‌دهد که مردم‌گرایی قضایی، عاملی برای کاهش تخلفات، نظارت همگانی و شفافیت عملکرد دستگاه عدالت است. هرچه دسترسی مردم به عدلیه آسان‌تر و مستقیم‌تر باشد، امکان فساد پنهان و ویژه‌خواری کاهش می‌یابد.

۱۱. نوگرایی و تحول فناورانه در عدالت برای مقابله هوشمند با فساد

در حکم رهبر انقلاب خطاب به حجت‌الاسلام محسنی اژه‌ای (۱۴۰۰/۰۴/۰۶)، به‌روشنی یکی از محورهای کلیدی مبارزه با فساد، نوگرایی و استفاده از فناوری در عدالت معرفی شده است: «توسعه‌ی فناوری‌های نوین قضایی، شفاف‌سازی فرآیندها، و تسهیل دسترسی مردم به خدمات قضایی از جمله زمینه‌هایی است که تحول را محقق می‌سازد». این راهبرد قرآنی نیز ریشه دارد؛ چنان‌که در آیه ۶ سوره حجرات، خداوند می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا...** ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر فاسقی خبری آورد، بررسی و تحقیق کنید...

در گفتمان رهبری، عدالت بدون اتقان، شفافیت و داده‌محوری ممکن نیست. رهبر انقلاب در این حکم تأکید دارند که عدالت سنتی، در برابر فساد پیچیده امروز کارآمد نیست؛ بلکه باید با نوآوری‌های فناورانه، پاسخگو، شفاف و سریع عمل کرد. تحول فناورانه در قضا نه فقط برای تسریع در رسیدگی‌ها بلکه برای کاهش روابط ناسالم، حذف دلالتی قضایی و نظارت ساختاری بر درون قوه قضاییه حیاتی است. این تأکید، یادآور آموزه‌های قرآن درباره مسئولیت اجتماعی در حمایت از مظلومان است. در سوره نساء آیه ۷۵ آمده: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ... چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکانی که ناتوان شمرده شده‌اند پیکار نمی‌کنید؟)

از منظر رهبری، فاصله‌گیری از مردم، زمینه‌ساز فساد اداری و قضایی است. رهبر انقلاب در همین حکم خواستار آن شده‌اند که: «قوه قضاییه باید به پناهگاه مظلومان و کانون دادخواهی بی‌پناهان بدل شود». از منظر فسادستیزی، این تأکید نشان می‌دهد که مردم‌گرایی قضایی، عاملی برای کاهش تخلفات، نظارت همگانی و شفافیت عملکرد دستگاه عدالت است.

۱۲. قاطعیت عادلانه و پرهیز از مماشات در برخورد با فساد قضایی و اداری

یکی از مؤکدترین محورهای بیانات رهبر انقلاب در دیدار با مسئولان قوه قضاییه، لزوم قاطعیت هوشمندانه و عادلانه در مبارزه با فساد، به‌ویژه درون دستگاه قضایی است. ایشان در دیدار ۷ تیر ۱۴۰۰ فرمودند: «مبارزه با فساد باید بدون ملاحظه و تبعیض باشد؛ قوه قضاییه اگر درون خود را از فساد پاک کند، می‌تواند با اقتدار با دیگر مظاهر فساد مقابله کند. این نگاه، کاملاً با آموزه‌های قرآنی هم‌راستا است؛ چنان که در سوره مائده، آیه ۸ می‌خوانیم: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ.. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همواره برای خدا قیام‌کنندگان به عدالت باشید...»

از دیدگاه رهبری، عدالت بدون قاطعیت، در برابر شبکه‌های فساد بی‌اثر است. ایشان بارها بر ضرورت «مبارزه بی‌اغماض» با فساد تأکید کرده‌اند، از جمله در دیدار ۰۷/۰۴/۱۳۹۹ که بیان داشتند: «مفسدان، با پیچیدگی‌های مختلف اقتصادی و حقوقی، در حال نفوذ هستند. قوه قضاییه نباید اجازه دهد که این نفوذ عادی شود». این محور نشان می‌دهد که از منظر رهبر انقلاب، مبارزه با فساد فقط اقدام ایجابی نیست، بلکه باید بازدارنده، جدی، بی‌اغماض و عبرت‌آفرین باشد؛ و این رویکرد، خود مصداقی از عدالت علوی در حکمرانی اسلامی است.

۱۳. پیشگیری از فساد به‌جای صرفاً مقابله با آن؛ نگاه ساختاری به سلامت نظام قضایی

رهبر معظم انقلاب در سال‌های مختلف، به‌ویژه در دیدار ۷ تیر ۱۴۰۲ با مسئولان قوه قضاییه، بر «نگاه پیشگیرانه و ساختاری به مبارزه با فساد» تأکید کرده‌اند. ایشان فرمودند: «در بسیاری از موارد، اگر دستگاه‌ها به وظایف خود درست عمل می‌کردند، اصلاً فساد رخ نمی‌داد. یکی از رسالت‌های مهم قوه قضاییه، پیشگیری از بروز بسترهای فساد است، نه فقط مقابله با نتایج آن». این رویکرد،

دقیقاً منطبق با توصیه‌های قرآنی به بستن راه‌های فساد است، نه صرفاً مجازات مفسد. قرآن در سوره بقره، آیه ۲۱۹، در مقام تشریح فلسفه تحریم شراب و قمار می‌فرماید: *إِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا* (و گناه آن دو [شراب و قمار] از سودشان بیشتر است) این تعبیر، حاکی از نگاه قرآنی به ریشه‌یابی و پیشگیری از بسترهای فساد است. به عبارت دیگر، اسلام صرفاً با «نتیجه» فساد مقابله نمی‌کند، بلکه به «ساختار» فسادزا نیز حساس است.

در نگاه حکمرانی رهبری، عدالت قضایی اگر صرفاً به برخوردهای موردی با فاسدان محدود بماند، تبدیل به کنش‌های تبلیغاتی یا نمایشی خواهد شد. ولی اگر دستگاه قضا با سیاست‌گذاری پیشگیرانه، اصلاح رویه‌ها و سامانه‌های هشدار فساد عمل کند، مسیر فساد بسته می‌شود. بنابراین، محور سیزدهم این پژوهش بر پیشگیری ساختاری از فساد تأکید دارد؛ که هم‌زمان ریشه در آموزه‌های قرآنی دارد و هم در اندیشه و فرمان‌های رهبری نظام اسلامی برجسته شده است.

۱۴. مردمی‌سازی قوه قضاییه به مثابه راهبرد اعتمادسازی و فسادزدایی

در حکم انتصاب حجت‌الاسلام رئیسی در سال ۱۳۹۸، رهبر انقلاب یکی از مهم‌ترین محورهای مأموریتی ایشان را چنین بیان می‌فرمایند: «زمینه‌سازی برای حضور مردم در عرصه عدالت و اعتمادآفرینی در افکار عمومی، باید از اولویت‌های دستگاه قضایی باشد». همچنین در حکم انتصاب حجت‌الاسلام اژه‌ای در سال ۱۴۰۰، این تأکید تکرار می‌شود: «مردمی بودن، انقلابی بودن، ضدفساد بودن و تحول‌خواهی، چهار خصوصیت اساسی دستگاه قضایی است که باید روز به روز تقویت شود».

این تأکید رهبری بر مردمی‌سازی دستگاه قضا، از دو جهت مهم است: یکی افزایش نظارت اجتماعی و مردمی بر عملکرد دستگاه قضایی و دیگری تسهیل دسترسی عموم مردم به عدالت و دادرسی عادلانه. در آموزه‌های قرآنی نیز مشارکت اجتماعی در اقامه قسط، اصل مهمی است. چنان‌که در سوره حدید آیه ۲۵ آمده است: *قَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ... لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ*. (ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم... تا مردم [خودشان] عدالت را برپا دارند) از این آیه چنین برداشت می‌شود که عدالت فقط به وسیله حاکمان اجرا نمی‌شود؛ بلکه «مردم» نیز باید در فرآیند اقامه قسط نقش فعال داشته باشند. این همان بنیان قرآنی مردم‌محوری در عدالت است. بر این مبنای مردمی‌سازی قوه قضاییه نه تنها یک سیاست مدیریتی، بلکه راهبردی قرآنی و انقلابی در مسیر فسادزدایی و احیای اعتماد عمومی به عدالت اسلامی است.

۱۵. تحول مستمر و گام به گام؛ سازوکار اصلاح محور در مبارزه با فساد

رهبر انقلاب در دیدار ۱۴۰۲ با مسئولان قوه قضاییه تأکید کردند: «تحول اگر متوقف شود، پوسیدگی آغاز می‌شود. مبارزه با فساد باید هم‌زمان با تحول درونی، اصلاح ساختارها و به‌روزرسانی رویه‌ها دنبال شود.» در آموزه‌های قرآنی نیز، اصل تدریج در اصلاح و

تحول با مفاهیمی چون «توبه»، «تزکیه» و «تدبیر» پیوند دارد. آیه‌ای بنیادین در این زمینه، سوره رعد، آیه ۱۱ است: **إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ** همانا خداوند حال قومی را تغییر نمی‌دهد، مگر آن که آنچه را در خودشان است تغییر دهند

این آیه، بر لزوم تغییر درونی و نهادی برای اصلاح بیرونی دلالت دارد. رهبری نیز در بیانات خود، تحول قضایی را نه به عنوان یک شعار، بلکه به مثابه شرط لازم برای عدالت کارآمد، سلامت ساختاری و مبارزه مؤثر با فساد معرفی می‌کنند. بنابراین، محور پانزدهم مقاله نشان می‌دهد که از منظر قرآنی و رهبری، تحول مستمر، ساختاری و نهادینه در قوه قضاییه، خود یک راهبرد بنیادین ضدفساد است.

۱۶. پیشگیری ساختاری از بروز فساد

رهبری به جای تمرکز صرف بر برخورد پسینی با فساد، بر پیشگیری ساختاری از آن تأکید دارند؛ نظیر ساده‌سازی فرآیندها، دولت الکترونیک، شفاف‌سازی رویه‌ها و حذف مجاری امضای طلایی. در قرآن نیز اصل پیشگیری از ظلم و فساد مورد تأکید است: **تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم...** (نساء: ۵) (طباطبایی، ۱۳۷۴). «باید ساختارها را به گونه‌ای تنظیم کرد که امکان فساد به حداقل برسد؛ نه آنکه با فساد شکل گرفته، مدام مقابله کنیم.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۰۴/۰۵)

۱۷. ضرورت تراز حکمرانی تقوا و اخلاص

رهبر انقلاب بارها تأکید کرده‌اند که فسادستیزی از درون حکمرانی دینی امکان‌پذیر است، تنها اگر تراز تقوا و اخلاص مدیران بالا باشد. این امر با آیات متعددی پشتیبانی می‌شود؛ از جمله: **إِنَّا أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ** (حجرات: ۱۳)، که معیار برتری را تقوا معرفی می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق). «آن کسی که اهل دنیا باشد، اهل مبارزه با فساد نخواهد بود؛ چون خودش آلوده است...» (خامنه‌ای، ۱۴۰۲/۰۳/۳۰)

۱۸. پیوند فسادستیزی با امنیت ملی و اعتماد عمومی

در تحلیل‌های رهبری، فساد تنها یک مسأله اخلاقی یا اقتصادی نیست؛ بلکه تهدیدی علیه مشروعیت نظام و امنیت اجتماعی و سیاسی است. این نگاه راهبردی، از آموزه‌های قرآنی مانند آیه ۷۷ سوره قصص ریشه می‌گیرد: **وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ** (جوادی آملی، ۱۳۹۰). «فساد موجب از بین رفتن سرمایه اجتماعی است... اگر اعتماد مردم به مسئولان از بین برود، پایه نظام فرو می‌ریزد.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۴/۰۷)

۱۹. مسئولیت‌پذیری تاریخی و اجتماعی مدیران در قبال بیت‌المال

یکی از مفاهیم پررنگ در گفتمان رهبری، مسئولیت‌پذیری سنگین مدیران در قبال بیت‌المال و حقوق عمومی است. این معنا در قرآن در آیه ۱۶۱ سوره آل‌عمران به شدت مورد تأکید قرار گرفته است: «وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (مطهری، ۱۳۸۶). «اگر کسی از بیت‌المال سوءاستفاده کند، ولو اندک، مورد مؤاخذة الهی خواهد بود... مسئولیت مدیر در نظام اسلامی دو برابر مردم عادی است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۰۳/۳۰)

۲۰. اقامه قسط به عنوان غایت بعثت و بنیان حکمرانی اسلامی

یکی از بنیادی‌ترین آموزه‌های قرآن در باب فسادستیزی، تأکید بر اقامه قسط به عنوان هدف بعثت انبیا است. در آیه ۲۵ سوره حدید آمده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...» «ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با ایشان کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند» (حدید: ۲۵).

رهبر انقلاب نیز بارها با استناد ضمنی یا مستقیم به این آیه، بر این نکته تأکید کرده‌اند که اقامه عدالت، نه تنها وظیفه نظام اسلامی است، بلکه فلسفه اصلی تشکیل حکومت دینی و بعثت پیامبران است: «هدف اساسی انبیا عدالت است، قسط است؛ اقامه قسط بین مردم، اجرای عدالت؛ حکومت برای این است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۰۴/۰۱). از این منظر، فسادستیزی نه یک سیاست اجرایی موقت یا مقطعی، بلکه تجلی عملی اقامه قسط و تحقق فلسفه بعثت در قالب ساختار حکمرانی اسلامی است. اگر عدالت اقامه نشود، پیام انقلاب و فلسفه نظام اسلامی ناتمام خواهد ماند.

۲۱. اولویت بخشی به مبارزه با فساد به جای مصلحت‌سنجی‌های سیاسی

رهبر انقلاب در موارد متعددی تأکید دارند که مبارزه با فساد نباید قربانی ملاحظات جناحی، سیاسی یا محافظه‌کاری مدیریتی شود. این نگاه، اصل «تقدیم حق بر مصلحت» را زنده می‌کند و در قرآن نیز با اصل «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ» (نور: ۲) تقویت می‌شود؛ یعنی در اجرای احکام الهی، ملاحظه‌کاری نکنید. «نباید از اینکه طرف فلان جناح است، یا نزدیک به فلان مجموعه است، از برخورد با او صرف نظر کرد؛ فساد، فساد است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۰۲/۱۰).

۲۲. ضرورت مبارزه توأمان با فساد و جریان‌های ضدعدالت

رهبری تصریح کرده‌اند که مبارزه با فساد، بدون مقابله با جریان‌هایی که به طور سیستماتیک با عدالت‌طلبی مخالفت می‌کنند، ناکام خواهد بود. این نکته راهبردی در نظام‌های حکمرانی اسلامی نادیده گرفته می‌شود. در قرآن، مخالفت با اقامه قسط نوعی فساد فی‌الأرض تلقی شده است (مائده: ۶۴). «عدالت‌خواهی واقعی دشمن دارد؛ عده‌ای هستند که با اصل عدالت مخالف‌اند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۴/۲۵).

۲۳. فرهنگ‌سازی عمومی علیه فساد در کنار اقدامات حقوقی

رهبری تأکید دارند که بدون کار فرهنگی و رسانه‌ای، صرفاً با ابزار قضایی نمی‌توان با فساد مبارزه کرد. این نگاه ناظر به سازوکار «امر به معروف اجتماعی» در قرآن است (آل عمران: ۱۰۴). رهبر انقلاب مفهوم «گفتمان‌سازی عدالت» را بارها مطرح کرده‌اند. «اگر عدالت‌طلبی به یک گفتمان عمومی تبدیل نشود، ریشه‌های فساد دوباره رشد می‌کند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۰۴/۲۴).

۲۴. ارتباط بین فسادستیزی و کارآمدی نظام اسلامی

رهبری بارها بیان کرده‌اند که میزان موفقیت نظام اسلامی در تحقق اهداف خود، مستقیماً به مبارزه مؤثر با فساد وابسته است. این نگاه با آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ» (یونس: ۸۱) تقویت می‌شود. «اگر دستگاه‌ها فاسد شوند، کارآمدی کل نظام زیر سؤال می‌رود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۰۳/۲۱).

نمودار شماتیک استخراج شده از جدول مضامین و یافته‌ها

نمودار مفهومی زیر، تجمیع نهایی یافته‌های پژوهش حاضر در قالب یک الگوی منسجم از فسادستیزی در حکمرانی اسلامی، مبتنی بر اندیشه قرآنی رهبر انقلاب اسلامی است. این الگو بر پایه تحلیل مضمون، در سه سطح طراحی شده است: ۶ مضمون فراگیر، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲۴ مضمون پایه. در این نمودار، ابعاد اصلی گفتمان فسادستیزی در قالب شش محور کلان «اخلاقی-مدیریتی»، «مردم‌پایه»، «ساختاری»، «دینی-اجتماعی»، «راهبردی-سیاسی» و «حکمرانی قرآنی» ترسیم شده‌اند.

هر بُعد نیز خود متشکل از مفاهیم راهبردی است. این نمودار به صورت گرافیکی پیوند میان لایه‌های معنایی را نمایش می‌دهد و مخاطب را قادر می‌سازد تا درک بهتری از روابط درونی گفتمان رهبری درباره عدالت و مبارزه با فساد پیدا کند؛ الگویی که از منبع وحیانی قرآن آغاز شده و تا لایه‌های سیاست‌گذاری نظام اسلامی امتداد یافته است.

نتیجه گیری

در این پژوهش، «فساد» به مثابه انحراف از نظام الهی عدالت و خروج از مدار حکمرانی مبتنی بر تقوا و قسط تعریف شده است؛ پدیده ای چندبعدی که می تواند در سطوح فردی (اخلاقی)، ساختاری (اداری و اقتصادی)، اجتماعی (فرهنگی و اعتماد عمومی) و سیاسی (انحراف قدرت از عدالت) بروز یابد. فساد در این معنا، صرفاً به معنای تخلف از قانون یا سوءاستفاده شخصی نیست، بلکه اختلالی در مسیر الهی نظام اسلامی و تضعیف روح توحیدی حاکم بر روابط اجتماعی و سیاسی به شمار می رود. این پژوهش، با عنوان «الگوی فساد ستیزی در حکمرانی اسلامی بر اساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای»، فراتر از تحلیل مصادیق شناخته شده ای

چون فساد اداری، اقتصادی، قضایی و فرهنگی-اجتماعی، تمرکز ویژه‌ای بر دو بُعد بنیادین دارد: «فساد ساختاری یا سیستمی» و «فساد در حکمرانی». در نگاه این پژوهش، دیگر اقسام فساد عمدتاً تجلیات بیرونی همین دو بُعد کلان‌اند. فساد ساختاری هنگامی رخ می‌دهد که نهادها و سازوکارهای رسمی خود به بستر تولید و بازتولید فساد بدل شوند؛ و فساد حکمرانی نیز زمانی پدیدار می‌گردد که ساختار اداره کشور از مدار عدالت و قسط خارج شود. بنابراین، الگوی پیشنهادی در این مقاله، با تکیه بر منظومه مفاهیمی چون عدالت علوی، اقامه قسط، تقوای مدیریتی، شفافیت و نظارت عمومی، در پی ارائه راهبردی جامع برای مقابله با فساد از رهگذر اصلاح ساختارها و بازسازی حکمرانی بر پایه آموزه‌های قرآنی و گفتمان رهبری است.

پژوهش حاضر با هدف تبیین الگوی فسادستیزی در حکمرانی اسلامی بر اساس اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون انجام شد. تحلیل محتوای بیانات، احکام، و اسناد رسمی رهبری در کنار آموزه‌های قرآنی مرتبط با عدالت، قسط، شفافیت، تقوا و مسئولیت‌پذیری، مجموعه‌ای از مضامین مفهومی را آشکار ساخت که در قالب ۲۴ مضمون پایه، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۶ مضمون فراگیر ساختاربندی شدند. نمودار مفهومی و جدول مضامین طراحی شده در این پژوهش، به روشنی نشان می‌دهند که گفتمان فسادستیزی در اندیشه رهبری یک نظام معنایی منسجم، چندلایه و کاربردی است؛ الگویی که بنیان آن بومی است و از مبانی وحیانی آغاز می‌شود، با جهت‌گیری گفتمانی رهبری سامان می‌یابد و در نهایت به ساختارهای اجرایی، فرهنگی و اجتماعی راه می‌یابد.

در این الگو، فساد نه صرفاً یک آسیب اداری یا اقتصادی، بلکه انحرافی ریشه‌دار از مسیر عدالت الهی تلقی می‌شود که باید در ابعاد فردی، ساختاری و اجتماعی مورد اصلاح قرار گیرد. به عبارت دیگر، فساد در منطق رهبری تنها محصول تصمیم‌های غلط یا انحرافات فردی نیست، بلکه نمادی از ضعف در حکمرانی، افول اخلاق مدیریتی و غیبت نظارت اجتماعی است که می‌تواند سرمایه اجتماعی را تحلیل برد و مشروعیت حاکمیت را خدشه‌دار سازد.

در بعد حکمرانی قرآنی، مفاهیمی چون اقامه قسط، سیاست‌گذاری عدالت‌محور و اصلاح ساختار قضایی، به عنوان بنیان‌های اصلی الگو مطرح شده‌اند و از نگاه قرآن، مشروعیت حاکمیت دینی در گرو التزام به عدالت و مبارزه ساختاری با ظلم و فساد است. در سطح اخلاق مدیریتی، تأکید بر تقوا، ساده‌زیستی، اخلاص و تعهد فردی مسئولان، عامل درونی‌کننده مبارزه با فساد معرفی می‌شود که بدون آن، ساختار سالم نیز به انحراف کشیده خواهد شد. در بُعد مردم‌پایه، نقش مشارکت اجتماعی، نظارت عمومی، شفاف‌سازی عملکرد و گفتمان‌سازی عدالت‌خواهی، به عنوان ارکان بیرونی و پایدارکننده سلامت ساختار حکمرانی تبیین شده است.

در لایه ساختاری (سیستمی)، مبارزه با فساد از منظر اصلاح فرایندها، پیشگیری ساختاری، توسعه دولت الکترونیک و حذف زمینه‌های امضای طلایی مورد توجه قرار گرفته و با سلامت ساختار در پیوند است. در سطح دینی-اجتماعی، مفاهیم فساد به مثابه

گناه، امر به معروف در قالب عدالت خواهی، و ضرورت تبدیل عدالت به فرهنگ عمومی مطرح شده و پشتوانه قرآنی آن با آیاتی چون «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْذِينَ» و «وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ» تقویت می‌شود. و در بعد راهبردی-سیاسی، گفتمان رهبری بر برخورد قاطع، پرهیز از محافظه کاری، نفی مصلحت‌اندیشی جناحی، و امید به اصلاح‌پذیری تأکید دارد. در اینجا فسادستیزی نه اقدامی نمایشی، بلکه راهبردی پایدار، همه‌جانبه و انقلابی تلقی می‌شود.

رهبر انقلاب با نفی وجود «فساد سیستمی» در جمهوری اسلامی و تأکید بر ظرفیت اصلاح‌پذیری دستگاه‌ها، نگاهی واقع‌گرایانه، درون‌زا و امیدمحور ارائه می‌دهند. این نگاه، بر سه گانه «پالایش مسئولان، اصلاح ساختار، و مشارکت مردمی» استوار است و بر مبنای آن، عدالت نه صرفاً شعار یا آرمان، بلکه شاخص پویای سلامت و بقای نظام اسلامی است. این دیدگاه، بر خلاف رویکردهای صرفاً قانونی یا تکنوکراتیک، فساد را در پیوند با معنویت، اخلاق و حکمرانی معنا می‌کند.

در نتیجه، پژوهش حاضر الگویی ارائه می‌دهد که قابلیت تبدیل به چارچوب سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی فرهنگی، و آموزش مدیریتی در سطوح مختلف نظام جمهوری اسلامی را داراست. این الگو هم‌زمان از پشتوانه قرآنی، استناد به بیانات رهبری، و ظرفیت‌های اجرایی برخوردار است و می‌تواند مبنای تصمیم‌سازی در حوزه‌های کلان باشد.

الگوی پیشنهادی این مقاله، بر پیوند میان وحی، ولایت، اخلاق و مشارکت عمومی استوار است و زمینه‌ساز تدوین اسناد راهبردی در حوزه شفافیت، سلامت نظام اداری، نظارت اجتماعی، و عدالت‌محوری در حکمرانی است. بدین ترتیب، پژوهش حاضر گامی مؤثر در جهت بومی‌سازی یک مدل اسلامی-قرآنی برای مقابله با فساد در ساختار جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود؛ الگویی که

در آن، فسادستیزی به راهبردی مستمر، فرهنگی، سیستمی و معنوی بدل می‌گردد.

کتابنامه

۱. آبکار، نرجس، و همکاران. (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان عدالت در بیانات مقام معظم رهبری. فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، ۵۶.

۲. آیتی، احمد. (۱۳۹۴). الگوی مبارزه با فساد در بیانات رهبر انقلاب. فصلنامه حکومت اسلامی، ۲۰(۳)، ۱۲۰-۱۴۵.
۳. عبدی، محمدرضا. (۱۳۹۷). مفهوم فساد در قرآن کریم: رویکردی معناشناختی. فصلنامه مطالعات قرآنی معاصر، ۲۸.
۴. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). جامعه قرآنی در ترازوی عدالت. قم: مرکز نشر اسراء.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن (به کوشش صفوان عدنان داوودی). دمشق: دارالقلم.
۶. زارعی، ابوالفضل. (۱۳۹۵). سیاست جنایی اسلام در مقابله با فساد اقتصادی. فصلنامه حقوق کیفری اسلام، ۱۰.
۷. سایت رهبر انقلاب اسلامی. (بدون تاریخ). بیانات، احکام و دیدارها. بازیابی شده از <https://ir.khamenei.ir>
۸. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۳ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
۹. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۰. طوسی، خواجه نصیرالدین. (۱۳۶۴). اخلاق ناصری (به کوشش مدرس رضوی). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۱. فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۲. قرآن کریم (ترجمه ناصر مکارم شیرازی). (بدون تاریخ). قم: دارالقرآن الکریم.
۱۳. موسوی بجنوردی، سید محمد. (۱۳۹۳). مبانی فقهی عدالت و قسط در حکومت اسلامی. قم: نشر علوم اسلامی.
۱۴. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). عدالت اجتماعی در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.
۱۵. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۵). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران: انتشارات صدرا.
۱۶. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۰). آینده انقلاب اسلامی ایران. تهران: انتشارات صدرا.
۱۷. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶). عدل الهی. تهران: انتشارات صدرا.
۱۸. نصر، سید حسین. (۱۳۸۵). اسلام و ضرورت معنویت در تمدن (ترجمه مهدی قزلی). تهران: طرح نو.
۱۹. نوروزی، محمدحسن. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای بیانات رهبر انقلاب در حوزه فساد اداری (۱۳۶۸-۱۳۹۹). فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۰(۴۰)، ۷۹-۱۰۲.
۲۰. واعظی، علی اکبر. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی آموزه‌های قرآنی و بیانات رهبری در زمینه عدالت. پژوهش‌نامه علوم انسانی اسلامی صدرا، ۶(۳)، ۲۵-۵۶.

۲۱. World Bank. (1997). Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank. Washington, DC: World Bank.

۲۲. World Bank. (2000). Anti-Corruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate. Washington, DC: World Bank.

۲۳. Transparency International. (2022). Corruption Perceptions Index 2022. Retrieved from <https://www.transparency.org/>